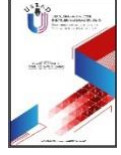

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi -
International Journal of Social Sciences Academy, Yıl 3, Year
3, Sayı 6, Issue 6, Ağustos 2021, August 2021
e issn: 2687-2641

SELÇUKLULAR VE OSMANLI'DA KADINLARIN KURDUĞU VAKIFLAR FOUNDATIONS (WAQFS) ESTABLISHED BY WOMEN IN SELJUK AND OTTOMAN EMPIRE

ESRA SAR

Yüksek lisans Öğrencisi, Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Ankara/Türkiye.

Master Student, Women Studies Department, Ankara Hacı Bayram Veli
University, Institute of Graduate Programs,
Ankara/Turkey.

esra.sar@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0600-0154

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.917193

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15.04.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05.08.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 20.08.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ağustos / August

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Sar, E. (2021). Selçuklular ve
Osmanlı'da Kadınların Kurduğu Vakıflar. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler
Akademi Dergisi* 3(6), 1292-1316.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Yardımlaşma ve dayanışma duygularını harekete geçiren vakıflar birçok alanda hizmet yapmıştır. Günümüzde eğitim, gıda, sağlık, barınma, istihdam, vb. gibi birçok alanda vakıfların hizmetlerini görmek mümkündür. Bu sayede toplumda dayanışma, yardımlaşma artmakta, birlik ve beraberlik duyguları pekişmektedir. Ekonomik hayatta baş aktörlük yapan Selçuklu ve Osmanlı erkeklerinin yanında kadınlar da üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Gerek Selçuklularda gerekse Osmanlıda yol, köprü, çeşme, okul, hamam, cami gibi hizmetler sunan birçok kadın vakıflar, içinde yaşanan mekânın sosyokültürel gelişimine de olanak sağlamıştır. Bu vakıflar sosyal ve dini hayatın içinde yer aldığı gibi maddi imkânlarını yaşadıkları toplumdaki ihtiyaç sahibi insanlarla da paylaşmaktan asla geri durmamışlardır. Bu makalede amaç Selçuklu ve Osmanlı'da kadınların kurduğu vakıfların ve hizmetlerin neler olduğunu açıklamaktır. Araştırmada literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar kadının toplumsal alanda ne kadar etkin bir şekilde rol aldığını ve sosyal anlamda sorumluluk üstlenip günümüze de örnek teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca sahip oldukları mülklerin onların iktisadi konumlarının ne denli değer oluşturduğunu da bizlere sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Kadın, Vakfiye, Osmanlı Dönemi, Selçuklular

Abstract: Foundations that stimulate the feelings of cooperation and solidarity have served in many areas. Today it is possible to see the services of foundations in many areas such as education, food, health, housing, employment, etc. thus, the cooperation and solidarity increase in the society and the feelings of unity reinforce. Besides the Seljuk and Ottoman men who were the main actors in economic life, women also fulfilled their duties throughly. Many women's foundations, which provided services such as roads, bridges, fountains, schools, baths and mosques in both the Seljuks and the Ottoman Empire, also provided the socio-cultural development of the place we live in. In addition to participating in social and religious life, these foundations have never hesitated to share their financial resources with needy people in their society. The purpose of this article is to explain what the foundations and services were established by women in Seljuk and Ottoman. The literature was searched in the research. The results obtained show how effectively women play a role in the social field, take on social responsibility and set an example today. It also shows us how much value the properties they own constitute their economic position.

Key Words: Waqf (Foundation), Women, Waqfiya, Ottoman Empire, Seljuk

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan vakıf, "durdurmak, alıkoymak" anlamına gelmektedir (Yediyıldız, 2003: 3). İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vakıf; faydası insanoğluna olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde devamlı surette temlik ve temellükten men etmek ve vakfedilen yani bağışlanan şeyin bağışlayan kimsenin istediği hususta sarf etmesi anlamına gelmektedir (Günay, 2001: 88-97).

Kuran-ı Kerim'e baktığımızda her ne kadar vakfa ait bir husus bulunmasa da sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı bizlere teşvik eden ayetler bulunmaktadır. Peygamberimizin hadisinden birinde insanın öldükten sonra sevap amellerinin kapandığını ancak sadaka-i cariyesinin yani hayır işleri amel defterinin kapanmadığını ifade ettiğini görebiliriz (Müslim, Vasiyyet 14). Bu yönüyle baktığımızda aslında sadaka-i cariyeye, sadece bugün için değil gelecekte de kendimize iyilik etmek için ve bu dünyada olduğu gibi ahirette de yatırım yaptığımızı bizlere göstermektedir.

Vakıf sisteminde mülkiyet tamamen kamu yararına gözetilmektedir. Bu da aslında vakfın sosyal bir kurum olma özelliğini içinde barındırmaktadır. İslamiyet'in gelmesiyle birlikte yardımlaşma ve dayanışma duyguları her geçen gün artmıştır. Vakıflar hızla yayıldığı gibi Anadolu Selçuklu Devletinde ve Osmanlı döneminde Anadolu'nun birçok yerinde vakıflar kurulmuştur. Su bentleri, su kanalları, çeşmeler, yollar, köprüler, fener ve kaleler, hamamlar, hanlar, kervansaraylar, ticaret yolları gibi birçok sosyal hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

İnsanların yeme-içme, sağlık, eğitim, inanç, güvenlik gibi konularda problemlerini çözmeye amaçlı kurdukları vakıflar toplumda yardımlaşma ve dayanışmanın kuvvetlenmesine devletin göremediği ya da eksik kaldığı her noktada toplumda mağduriyeti gidermek adına hizmet sunmasına olanak sağlamıştır. Üstelik bu hizmetler gerçekleştirilirken kesinlikle bir din, mezhep, ırk ayrımı yapılmamış, kadın erkek ihtiyacı olan herkesin yardımına gönüllü olarak koşulup vakıflar aracılığıyla hizmet sağlanmıştır.

İslamiyet sonrası Türk toplumlarında vakıf müessesesinin aslında Türklerle birlikte yayıldığını söyleyebiliriz. Selçuklular ve Osmanlılar neredeyse bütün hizmetlerini vakıflar üzerinden gerçekleştirdiğini düşünürsek aslında o dönem için adeta bir vakıflar cenneti olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. O dönemlerde hükümdarlar, eşleri, büyük devlet adamları sayısız vakıflar kurmuşlardır. Selçuklu döneminde birçok medrese, kütüphane kurulduğu gibi hemen hemen her şehirde hastanelerin büyük bir vakfının olduğu ve doktorların maaşını yine o vakıflar üzerinden ödediklerini söyleyebiliriz. Yine bu dönemde vakıfların işlerliğini arttırmak adına Evkaf Nezaretleri kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı'da Sibyan mektepleri ve medreseler yine vakıflar aracılığıyla oluşturulmuş. Mektep ve medreselere ders veren hocaların maaşları da yine vakıfların kendi bünyesinden karşılanmış. Halktan hiçbir vergi alınmadan gerçekleştirilen belediye ve şehircilik hizmetleri yine vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiş (Turan, 1988: 45-51). Sadece insanlığa dönük hizmetler olarak değil yaşayan her varlığın da değerli kabul edildiği Osmanlı Devleti'nde kuş beslemek, köpeklere ekmek vermek ve dağıtmak,

leyleklere yiyecek temin etmek için bile vakıflar kurulmuştur (Yücel, 1971: 44-49).

Geçmişten günümüze baktığımızda kadınların eş, anne, kardeş profillerinin yanında sosyal, kültürel etkinliklerde ön plana çıkan, toplum yararına çalışmalarda etkin rol oynayan kadınların varlığından söz etmek mümkündür. Tarihe bakınca gerek Selçuklu gerekse Osmanlı'da kadınların kurmuş olduğu vakıfları görmek mümkündür. Bu vakıflar hayatın her alanında varlıklarından söz ettirdiği gibi topluma da birçok konuda fayda sağlamıştır. Osmanlı'da kadınların özellikle kendi arzu ve istekleriyle, hür iradeleriyle yaptırdıkları camiler, hanlar, hamamlar, darüşşifalar vakıf müessesesi altında şehrin mimari dokusunu geliştirdiği gibi bunun da ötesine geçerek bulunduğu mekânlara ayrı bir ruh katmış ve bütün bu ruhun derinliklerini, inceliklerini yansıtan yapıtlar halini almıştır. Kadınlar aynı zamanda vakıf müesseselerinin kurucusu olarak da varlıklarını sürdürmüşler. Bu durum aslında Osmanlı'da kadının ekonomik anlamda da söz hakkı olduğunun apaçık bir göstergesi niteliğindedir.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine baktığımızda 2309 vakfın kadınlar tarafından kurulduğu ve bunların 1044 tanesinin ise hala günümüzde mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Ataseven ve Erdoğan, 1990). Ankara Şeriyeye sicillerine göre 43 tane vakfın ve Edirne'de %20 vakfın kadınlar tarafından kurulduğu ortaya çıkmıştır. 1546 tarihli İstanbul Tahrir defterine göre ise 913 tane vakfın kadınlara ait vakıf olduğu görülmektedir. Yine İstanbul'da 128 tane çeşmenin kadınlar tarafından kurulan vakıflara örnek gösterilebileceğini söylemek mümkündür (Aydın, 1966: 144).

Selçuklular döneminde Konya, İznik, Kayseri, Tokat, Erzurum, Diyarbakır, Erzincan, Malatya, Sivas ve daha birçok şehirde vakıf eserleri kurulmuş ve bu vakıflar Anadolu'nun gelişmesine imkân sağlamıştır. Osmanlı'ya baktığımızda ise Hanım Sultan Vakıfları olarak da nitelendirebileceğimiz vakıfların padişah anneleri, eşleri ya da kızları tarafından kurulduğunu görmekteyiz. Bu açıdan kadınların hem vakıf kurmaları hem de bu vakıflarda yönetimi üstlenmeleri aslında kadın erkek ayrımı yapmadan herkesin vakıf işlerini yürütebildiğini göstermektedir. Türk kadını hangi şartta olursa olsun küçükten büyüğe birçok vakıf müessesesinin kurulmasını sağladığı gibi hayır işlerinden de asla geri planda kalmamıştır.

Bu çalışmada hem Selçuklularda hem de Osmanlıda kadınlar tarafından kurulan vakıfların neler olduğu, hangi alanlarda katkıda

buldukları ve nelerin inşa edilip kurulmasına öncülük ettikleri değerlendirmeye alınmıştır.

Ümmühan Hatun Vakfı

I. Alâeddin Keykubat'ın annesi olan Ümmühan Hatun Seyyid Battal Gazi Külliyesini yaptırmıştır. Külliyyede türbe, cami, çilehane, aşevi, fırın, dergâh, tekke, imarethane bulunmaktadır (Deveci, 2003).

Raziye Hatun Vakfı

I. İzzeddin Keykavus'un Danışmend'li olan eşi Raziye Devlet Hatun, Konya'da bulunan Hatuniye Mescidinin kurucusudur. Medrese ile sarayı tamamen ortadan kaldırmış bir Hatun'dur. Aynı zamanda Afyonkarahisar Kadınhanı ilçesinde yer alan kervansarayın da kurucusudur (Konyalı, 1964: 382-383). 1973 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü bu kervansarayı restore etmiştir ve daha sonrasında Kadınhanı Belediyesi tarafından da bu kervansaray sergi salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır (Eravşar, 2013: 9).

Hunad Mahperi Hatun Vakfı

Alâeddin Keykubad'ın eşi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olan Mahperi Hatun Kayseri'de Hunad Hatun Külliyesi'ni yaptırmıştır (Turgut, 2015). Ayrıca Tokat Zile dolaylarında Kara Mağara yakınlarında yer alan Çiçinli Sultan Hanı, Çekereksu, Tahtoba, Çiftlik, İbibse, Ezinepazarı Hanlarını da Mahperi Hatun yaptırmıştır (Erdmann, 1961: 57-58, 157, 160, 192). Şeyh Turesan Zaviyesi 1242- 1243 yıllarında yaptırılmış son eseridir (Çayırdağ, 1980: 271-278).

Gevher Nesibe Hatun Vakfı

II. Kılıçarslan'ın kızı olan Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine yaptırılan ilk şifaiyesi Gevher Nesibe Darüşşifasıdır. Ayrıca Sultan Hamamını da yaptırmıştır (Demircan, 1992: 72).

Divriği Turan Melek Vakfı (Melike Turan Melek Hatun)

1228 yılında Sivas Divriği'de Ahmed Şah'ın eşi olan Hatun, Melike Turan Melek Darüşşifasını yaptırdı. Kuran-ı Kerim okunup tasavvuf müzik icrası yapılan mekânın tam ortasında havuz yerleştirilmiştir. Burada akan suyun sesi ruh ve sinir hastalarının tedavisinde kullanılmıştır.*

Mahalle Fakirlerini Gözetme Vakfı (Ümmühan Hatun)

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından kurulan vakıftır. Fakir ve zor durumda olanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla

* Daha detaylı için bkz: <http://hipokratist.com/melike-turan-melek-darussifasi/> Erişim Tarihi: 29.11.2020.

kurulmuştur (Çolak, 2019: 48-52). Ayrıca Seyitgazi'de Seyyid Battal Gazi Türbesi, Deve Hanı ve Kadıncık Ana Türbesi'nin kurucusudur (Denknbant, 2009: 51-54).

Gurhane-i Gömeç Hatun Vakfı

Gömeç Hatun Mevlana'nın Müridesidir. Konya'da medrese, Darüşşifa ve hamamı vardır. Ancak günümüze gelememiştir (Uğur, 1964: 566, 570; Konyalı, 1996: 921-923; Önkal, 1996: 340-341).

Hand Fatma Hatun Vakfı

II. İzzeddin Keykavus'un kızı olan Hand Fatma Hatun tarafından kurulan vakıftır. Konya'da Süt Tekkesi Mescidini annesi adına türbe olarak inşa ettirmiştir (Durukan, 2019: 21-36).

Hundi Hatun Vakfı

II. Gıyaseddin Mesud'ın kızı olan Hundi Hatun, Amasya'da yer alan Künc köprü ya da Kuş Köprü olarak da adlandırılan Amasya Hundi Hatun Köprüsünü yaptırmıştır (Durukan, 2019: 21-36).

Tokat Hatuniye Vakfı (Gülbahar Hatun)

Tokat'ta Meydan Mahallesinde yer alan bir vakıftır. Cami, medrese ve imaretten oluşan bir külliye özelliğine sahiptir. II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmış Hatuniye Cami, Hatuniye Medresesi ve İmaret Cami vakfedilmiştir (Akyüz vd., 2010: 71).

Öğrencilere Piknik Vakfı (Fatma Hanım)

IV. Murad döneminde Melek Ahmet Paşa'nın kız Fatma Hanım'ın kurduğu vakıftır. Öğrencileri yılda iki kez pikniğe götürmeyi amaçlayan bir vakıftır (Çolak, 2019: 48-52).

Yetimlere Eğitim Vakfı (Fatma Hatun)

1612 yılında Fatma Hatun tarafından kurulan vakıftır. Hacı Hüsrev Mektebinde okuyan yetim çocukların masraflarını karşılamak ve ayrıca mektebe odun ve hasır alımı yapmak amacıyla kurulmuştur (Çolak, 2019: 48-52).

Yetimlere Yazlık Elbise Vakfı (Canfeda Hatun Vakfı)

1773 yılında III. Mustafa'nın validesi Emine Mihrimah Sultan'ın nedimesi Canfeda Hatun'un oluşturduğu vakıftır. Her yıl İstanbul'da okuyan 20 tane yetim çocuğa kıyafet, ayakkabı almak amacıyla kurulmuştur (Çolak, 2019: 48-52).

Öğrencilere Bayramlık Elbise Vakfı

1587 yılında kurulan Ayasofya yakınlarında Üskübi mahallesinde Zeyni Hatun'a ait vakıftır. Mustafa Çelebi mektebinde okuyan öğrencilere elbise almak için kurulmuştur. Ayrıca vakfın bir diğer amacı da dul ve fakir hanımlara yardım etmektir (Müftüoğlu, 2012).

Öğretmenlere İkramiye Vakfı (Pertevniyal Sultan)

Sultan Abdülaziz'in annesi, II. Mahmud'un eşi Pertevniyal Sultan tarafından kurulan vakıftır. Her yıl Ramazan bayramı öncesinde her öğretmene birer maaş ikramiye vermek için kurulmuştur (Çolak, 2019: 48-52). Ayrıca Aksaray'da Valide Sultan Kütüphanesini yaptırmıştır. Daha sonra eserler Süleymaniye Yazarlar Kütüphanesine nakledilmiştir (Bayraktar, 1963).

Fakir Kızlara Çeyiz Vakfı (Revnak Hanım Vakfı)

Ayşe Revnak Hanım tarafından evlenecek kızlara çeyiz ve düğün yapmak için yardımda bulunmak amacıyla kurulan vakıftır (Çolak, 2019: 48-52).

Yoksullara Et Vakfı (Hacı Ümmü Gülsüm)

Hacı Ümmü Gülsüm Hanım tarafından kurulan bu vakfın amacı her yıl Ramazan Bayramında koyun eti alınıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıdır (Cunbur, 2006: 207-212).

Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı

İstanbul Anadolu yakasında Hürrem Sultan'ın gelini, II. Selim'in eşi olan Nurbanu Sultan tarafından kurulan vakıftır. Üsküdar'da Atik Valide Sultan Külliyesini yaptırmıştır. Külliye'nin içinde medrese, şifahane, çifte hamam, Sibyan Mektebi bulunmaktadır. Vakfın ihtiyaçları için Sivas, İstanbul ve Rumeli'de arazi ve gayrimenkulleri bağışlamıştır. Vakıf sayesinde Üsküdar'da fakir kesimin karın doyurulmuştur. Medrese ve külliyelerde talebelere burs sağlanmıştır. İmaretlerin tamiri için her yıl ödenek ayrılmıştır. Lâpseki tekkesinde sabah namazlarından sonra Yasin okunup vakfiyenin ruhuna gönderilmesini şart koşmuştur (Sabırlı, 2012). Nurbanu Sultan kütüphanesini yaptırarak İstanbul'da kütüphane kuran ilk kadın olma özeliğine sahiptir. Valide Sultan unvanını alan ilk kadın olduğu da söylenmektedir (Duran, 1990).

Hatice Turhan Sultan Vakfı

Sultan Dördüncü Mehmed'in annesi ve en uzun valide sultanlık yapan kadın Hatice Turhan Valide Sultan tarafından İstanbul'da kurulan bir

vakıftır. Amacı ise Yeni Cami'ye teravihlerde gelen kişilere Kaçkar Balından yapılan şerbeti dağıtmak için kurulmuştur (Müftüoğlu, 2012).

Bu vakfın dışında Yeni Cami Vakfı, Çanakkale Kaleler Vakfı, Haremeyn Vakfı, Üsküdar'da Para Vakfı ve Ayasofya Camisinde Kur'an okumak için vakıflar da kurdu (Arslantürk, 2012: 16-25). Ayrıca Çanakkale'de 2 tane kale inşa ettirdi (Kamadan, 2018).

Züleyha Hanım Vakfı

Her yıl 15 çocuğa bayramlık elbise almak için kurulmuş vakıftır (Başol ve Çam, 2010: 196-205).

Kethüda Canfeda Hanım Vakfı

İhtiyaç sahibi bekar ve evlilere ev temin etmek amacıyla kurulmuş bir vakıftır (Alpgüvenç, 2010). Canfeda Hatun III. Murad döneminde yaşamış sarayın harem bölümünü kethüdasıdır. Karagümrük'te Canfeda Cami, Mimar Ayas Camilerini yaptırmıştır (Karademir, 2018: 85-116).

Sebilhane Vakfı (Adile Sultan)

II. Mahmud'un kızı olan Adile Sultan tarafından kurulan vakıftır. Vakfın amacı su sağlamak amacıyla yapılan çalışmaları kapsamaktadır (Özdemir, 1998: 210-215). Ayrıca Silivrikapı Galata mevkiinde Sibyan mektebi, Galata Mevlevihane'sini yaptırmıştır (Duran, 1990: 277).

Hatice Hatun Binti Hasan Vakfı

Tekirdağ Çorlu'da kurulan bu vakfın amacı her Cuma gecesi pişirilen ekmeğin fakir fukaraya dağıtılmasıdır (Müftüoğlu, 2012).

İsmihan Sultan Vakfı

Fakir kızların düğün masraflarını karşılamak amacıyla para ve eşya yardımı yapan vakıftır (Alpgüvenç, 2010: 25-40). Nurbanu Sultan'ın kızı olan İsmihan sultan Eyüp'te medresede kütüphane kurmuştur. Medrese kapatılınca kitaplar önce Eyüp'teki Hüsrev paşa Kütüphanesine daha sonra da Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Ayrıca Sultanahmet Meydanında Sokullu Cami'yi yaptırmıştır (Duran, 1990: 277).

Ayşe Hanım Binti İsmail Efendi Bin Abdullah Vakfı

Camilerde saatlerin bakımını sağlamak adına kurulmuş bir vakıftır (Tuncay, 1984: 40-45).

Yedi Sofralı Sakine Hatun Vakfı

Cami, imam meşrutası, sebil, sebil meşrutası ve türbe inşa ettirdi. Burada en çok göze çarpan yapılan bu hayratlarda yoldan geçen fakir

fukaraya yedi kez sofraya kurulup yemek yedirilmesi ve karınlarının doyurulmasıdır (Yücel, 1971: 46-47).

Bezmi Alem Valide Sultan Vakfı

Sultan II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülmecid'in annesi olan Valide Sultan, akıllı, cömert, şefkatli bir kadındır. Osmanlı'da en çok vakıf kuran valide sultandır. Gelirini hayır işlerine harcamıştır. Vakıfları hayrat ve akarat adı altında 2 kısımda incelenir. Hayrat vakıflar doğrudan halka hizmet sunulmak amacıyla kurulmuştur. Akarat vakıflar ise bina, arazi, çarşı, han, nakit para gibi gelir kaynaklarının oluşturduğu vakıflara verilen addır (Yediyıldız, 2012: 479-486).

Valide Sultan 1845 yılında İstanbul'da kimsesiz ve yoksul hastaların ücretsiz tedavi görmeleri için ilk vakıf sağlık kuruluşu özelliğini taşıyan Gureba-i Müslimin Hastanesini yaptırmıştır. Ancak söylenen tarihte bazı eksiklikler sebebiyle hastane faaliyete geçememiştir. Hastanenin alt katındaki bu rutubet sorunu tamamlanana kadar hasta sevkiyatı yapılamamıştır. 12 Mart 1847 Cuma günü resmen hizmete girmiştir (BOA, İ-DH, nr. 138/7116).

Valide Sultan'ın hayattayken inşasına başlanan Dolmabahçe Cami, validenin ölümünden sonra oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır (Terzi, 2018: 243-244). Beşiktaş Maçka'da yer alan Valide Çeşmesi, Gureba-i Müslimin Hastanesi Çeşmesi, Sultanahmet'te yer alan Üçler Çeşmesi, Trabya'da yer alan Bezmialem Çeşmesi Valide Sultan tarafından yaptırılan çeşmelerden birkaç tanesidir (Terzi, 2018: 244-247). Ayrıca Beykoz'da Bezmialem Valide Mektebi, İstanbul'da Bezmialem Sibyan Mektebi de Valide Sultan tarafından yaptırılmış vakfiyelerdir.

Kerbela'da 1847 yılında bir de sebül yaptırmıştır. Bundaki amacı ise zevcesi II. Mahmud'un ruhunu şad etmektir. Bu sebülün dışında ayrıca Topkapı ve Alibeyköy'ünde de 2 tane çeşme daha inşa ettirmiştir (Terzi, 2018: 257-258). Bugünkü adıyla anılan İstanbul kız lisesi olan o günün Valide Mektebinde kendi adına yaptırdığı kütüphane eserler vakfetmiştir. Daha sonra bu eserler Beyazıt Devlet Kütüphanesine nakledilmiştir (Bayraktar, 1963).

Hürremşah Binti Abdullah Vakfı

1556 tarihinde tesis ettiği vakıf sayesinde vakfın hizmetlerini Edirne Cami-i Atik yakınlarında yer alan Hoca Rüstem Mektebinde gerçekleştirmiştir. Her yaz ihtiyaç halinde vakfın mütevellisi tarafından buz satın alınarak mektepte ders gören çocuklara soğuk su sağlanmıştır (Rahman, 2017: 244).

Mehlika Binti Abdullah Vakfı

1574 yılında Rodosçuk (Tekirdağ)'ta kurulan vakıftır. 3000 dirhem tutarında meblağı vakfetmiştir. 360 dirhem hayır ve sevaplar için, 110 dirhemi mektepte muallim olanlar için, geri kalanın ise muallim halifesine ve mütevellî heyete paylaştırılmasını istemiştir. Ayrıca her gün sabah vakitlerinde üç İhlas ve Subhane okunup bunun tüm ölmüş müminlere bağışlanmasını istemiştir (Rahman, 2017: 245).

Ayşe Kadın Binti Mahmud Paşa Vakfı

1679 yılında kurulan vakıftır. Toplamda 100,00 akçe vakfedilmiştir. Paranın bir kısmı medresede ders gören öğrencilere geri kalanın medresenin tamirâtı için kullanılmasını şart koşturmuştur (Rahman, 2017: 246).

Emine Hatun Binti Ömer Ağa Vakfı

1825 yılında kuruldu. Hem akar hem de para vakfı niteliğindedir. Emine Hatun evini, bakkal dükkânını, bahçesini kiraya vererek kira gelirlerini vakfetmiştir. Gelirin bir kısmı medresede Mevlid-i Şerif okunması için tüm Müslümanların ruhlarına hediye etmek amacıyla harcanırken bir kısmıyla da Sultan Medrese Müderrisine tahsis edilmiştir ve müezzinler için ayrıca cami tamirâtı için harcanmıştır (Rahman, 2017: 246-248). Buradan da anlaşılmaktadır ki Emine Hatun paranın çoğunu Sultan Medresesine* cami, teke ve oradaki görevliler için harcamayı şart koşturmuştur.

Ayşe Hatun Binti Mustafa Bey Vakfı

1765 yılında 2.000 kuruş para vakfederek tüm vakıf işlerinde nazırın görüş ve izni alınıp kesinlikle kadı ve hâkimlerin karışmaması şartını koymuştur. Ayrıca nazırın görüşleri alınmadan da kimseye borç verilmemesini istemiştir (Rahman, 2017: 248).

Şerife Zeynep Binti Mustafa Vakfı

1762 yılında Edirne'de Atik Cami'nin vaaz verme şartıyla kurulan bu vakfa 60 kuruş para vakfetmiştir. Muamele-i Şeriyeye ile işletilen paradan elde edilen kâr ile her Çarşamba günleri Sugra Mahkemesinde (Mahkeme-i Kübra) kürsüde Şeyh efendinin vaaz vermesi karşılığında şeyhe 8 kuruş verilmesinin şartını koşturmuştur (Rahman, 2017: 248-249). Bu vakfın en önemli özelliği yaygın eğitime oldukça önem vermesidir.

* Bu medrese II. Beyazıt'ın kızı Selçuk Sultan tarafından 1508-1509 yıllarında 12 hücreli yaptırdığı medresedir. (Bkz: Ayverdi, 1981: 143).

Ayşe Münire Hanım binti Salih Ağa Vakfı

1861 yılında Çorlu'da kuruldu. Elde edilen gelirlerin bir kısmı Kanuni Sultan Süleyman Cami'ndeki müezzin ve imam için bir kısmı da Arabacı Cami imam ve muallimleri için harcanmıştır (Rahman, 2017: 251).

Ümmügülsüm Binti Mustafa Vakfı

1762 yılında 200 kuruş parayı vakfa tayin etmiştir. Senelik elde edilen 30 kuruşu kendisine verileceğini şart koşmuştur. Geri kalanın ise eğitime ayrılmasını istemiştir. Bir kısmından da haftada 2 gün olmak üzere şeyhin ulemaya din dersi vermesini istemiştir (Rahman, 2017: 252). Bu vakfın diğer vakıflara kıyasla ilginç bir uygulamasından bahsetmek mümkündür. Çünkü Ümmügülsüm Hanım hayattayken vakfettiği paranın gelirini tevliyet maası* olarak kendine tahsis ederek öldükten sonra da ailesinden hiç kimseyi tevliyet makamına tayin etmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki başka bir gelire sahip olmama ihtimali oldukça yüksektir.

Gülnuş Emetullah Valide Sultan Vakfı

IV. Mehmed'in eşi olan Gülnuş Emetullah Valide Sultan, Üsküdar'da Yeni Valide Camiyi yaptırmıştır (Duran, 1990). Vakfın gelirlerinin bir kısmıyla da çeşme tamiri ve ihtiyacı olan suyollarının tamiri giderilmiştir (Zeyrek, 2007).

Saliha Sebkatı Valide Sultan Vakfı

I.Mahmud'un annesidir. Azapkapı'da çeşme, sebil, Sibyan mektebi, Silivrikapı'da Sitti Hatun Cami ve Çengelköy'de çeşme yaptırmıştır (Akyıldız, 2007: 45).

Safiye Sultan Vakfı

III. Murad'ın zevcesi, III. Mehmed'in annesidir. Eminönü'nde yer alan Yeni Cami'nin inşaatını başlatmıştır. Ancak oğlunun ölümüyle ve kendisinin Eski Saray'a nakledilmesiyle külliye'nin inşası yarım kalmıştır. Ancak daha sonra bu külliye'nin inşası Turhan Valide Sultan tarafından tamamlanmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, 2008: 472-473).

Mihrişah Valide Sultan Vakfı

III. Selim'in annesidir. Eyüp'te külliye, Humbaracılar kışlasında cami, Levent kışlasında cami ve Sibyan mektebi, Eyüp Sultan Cami'nde kütüphane, İstanbul'un farklı semtlerinde çok sayıda çeşme Aksaray'da Mehmet Paşa Cami ve Sibyan Mektebi'ni yaptırmıştır (Akarçeşme, 2014: 209-276).

* Daha fazla bilgi almak için (bkz. Arslanboğa, 2018: 553-554).

Zeynep Sultan Vakfı

II. Ahmed'in kızıdır. Gülhane Parkı karşısında cami, sebil, Sibyan Mektebi, türbeden oluşan külliye yaptırmıştır (Yaramış, 2004).

Yaşlılara Ev Tahsis Eden Vakıf (Neslişah Sultan)

Neslişah Sultan tarafından kurulan vakıftır. Kasımpaşa'da bir ev tahsis edilmesini ve yaşlılara orada hizmet verilmesi şartını koymuştur (Uluçay, 1985).

Tokatlı Ayişe Hatun Bint Cin Ali Vakfı

Vakfın gelirinden 300 kuruşu medreseye vakfetmiştir. Geri kalanı ise öğrencilere verilmesini talep etmiştir (Sağırılı ve Açikel, 2005: 297-298).

Samsun Vezirköprülü Ayşe Hanım Vakfiyesi

Bafra ve Geder kasabasında çeşme ve suyolları hizmeti için vakfın gelirlerinin kullanılmasını istemiştir (Sağırılı ve Açikel, 2005: 297-298).

Halime Hatun Vakfı

III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in dayesi olan Halime Hatun Manisa'ya bağlı Marmara kasabasında cami, medrese, mektep, şadırvan, kütüphane, çeşme, imaret yaptırmıştır. Vakfın gelir kaynakları kırk dükkân, on bakkal dükkânı, kahvehane, iki ekmekçi fırını oluşturmaktadır. Vakfın gelirlerinin bir kısmıyla mübarek günlerde mevlitler okutulmuş, muharrem aylarında ise Kербela şehitleri için aşure pişirilip Müslümanlara dağıtılmış (Alaca, 2020: 1373-1385).

Selçuk Sultan Vakfı

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı ve II. Sultan Murad'ın eşi olan Selçuk Sultan Edirne'de mescid, Bursa dolaylarında köprü, İstanbul'da ahşap çatılı taş minare yaptırmıştır (Yücel, 1971: 46).

Hatice Sultan Vakfı

II. Bayezid'in kızıdır. Edirnekapı'da cami, mektep, musluk yaptırmıştır (Uluçay, 1985: 121).

Gülruh Hatun Vakfı

II. Bayezid'in eşlerinden biridir. Aydın Nazilli'de han, hamam, dükkân, kervansaray yaptırmıştır ve akar olarak vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 108).

Hüsnüşah Sultan Vakfı

II. Bayezid'in eşlerindedir. Manisa'da Hatuniye Külliyesini yaptırmıştır (Cunbur, 1966: 10-11).

Daye Hatun Vakfı

Fatih'in sütannesidir. Tarakçılar Mescidini inşa ettirmiştir (Gökbilgin, 2007: 238-240).

Kamer Hatun Vakfı

Yavuz Sultan Selim'in sütannesidir. Beyoğlu'nda cami yaptırmıştır (Şensoy, 2018: 36).

Adilşah Kadın Vakfı

III. Mustafa'nın eşidir. Ruhu için kızları tarafından adına çeşme ve mektep yaptırılmıştır (Duran, 1990: 277).

Beyhan Sultan Vakfı

Sultan III. Mustafa'nın Adilşah Kadın ile evliliğinden doğan kızıdır. Beyhan Sultan Kuruçeşme cami ve hamamının arkasına Beyhan Sultan Çeşmesini, Akıntıburnu kıyısında bulunan Beyhan Sultan çeşmesini ve Mesih Paşa şadırvan ve Çeşmesini onartmıştır (Bayram, 1990: 1127-1139). Ayrıca annesi Adilşah Kadın için mektep ve Edirnekapı'da cami vakfetmiştir (Duran, 1990: 313-361).

Ayşe Hafsa Sultan Vakfı

Kanuni'nin annesidir. Manisa'da cami, medrese, Sibyan mektebi, tabhane, hankahtan oluşan külliye yaptırmıştır (Kala, 2019).

Kösem Valide Mahpeyker Sultan Vakfı

I.Ahmed'in eşi, IV. Murad'ın ve I. İbrahim'in annesidir. Üsküdar'da Çinili Cami, mektep, çeşme, darülhadis, çifte hamam, Şehremini'de çeşme, Yenikapı'da çeşme, Beşiktaş'ta çeşme, Eyüp'te türbe, İstanbul'da Büyük Valide Han'ı yaptırmıştır (Taylan, 2015: 156).

Nilüfer Hatun Vakfı

I. Murad'ın annesi olan Nilüfer Hatun İznik'te tabhaneli, zaviyeli Cami'yi yaptırmıştır (Cunbur, 1966: 10-11). Ayrıca Bursa Hisarında Kaplıca kapısı yanında bir tekke, Darphane mahallesinde de bir mescit inşa ettirmiştir (Hoca Sadeddin, 1279: 21).

Gülfem Hatun Vakfı

Kanuni'nin cariyesidir. Gülfem Hatun Üsküdar'da Gülfem Hatun Cami, mektep, türbe, 34 oda, 11 ev, 6 dükkân, 1 bahçe ve fırın vakfetmiştir. Ancak 1930 yılında yol yapım çalışmaları gerekçesiyle ne yazık ki türbe ve mektep yıkılmıştır (Sakaoğlu, 2012: 28-29). Manisa'da da vakıfları olan

Gülfem Hatun, Karaca Ahmet Sultan Türbesini de tamir ettirmiştir (Özcan, 2006: 94-98; Okçuoğlu, 1994: 170, 438).

Adile Sultan Vakfı

Medine'de kimsesiz ve çaresiz kadınlar için kurulan vakıftır. Böylece sahipsiz kadınlara barınmaları için kucak açılmıştır (Uluçay, 1959: 138).

Zeyni Hatun Vakfı

1558 yılında İstanbul'da kurulan bir vakıftır. Serbest bırakılan köleleri koruyup kollama vakfıdır. Böylece kölelerin fakir ve ihtiyaç sahibi olanlarına akçe harcanmasını yeme içme ve üst baş alımı yapılmasını istemiştir (Müftüoğlu, 2012).

Zeliha Hanım Binti Abdullah Vakfı

1857 yılında İstanbul'da kurulan vakıftır. Vakfın amacı her kurban bayramında 1500 kuruşa kurban alıp muhtaç kişilere dağıtmaktır (Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2019).

Safiye Sultan Vakfı

Sultan II. Mustafa'nın kızıdır. Sultan Mehmed Han Camiinde isteyen herkese her pazartesi ve Perşembe günleri bilgiler öğretilmesini ve ders süresince de 3 ihlas suresini ruhuna hediye etmelerini vakfetmiştir (Duran, 1990: 159-183).

Nakşidil Valide Sultan Vakfı

Fatih'te sebil, Sibyan mektebi, Kasımpaşa'da namazgah, Sultanahmet'te Nakşi Kadın Çeşmesi, Sarı kadı köyünde Nakşidil Valide Sultan çeşmesi yaptırdı (Duran, 1990: 29-55).

Ayşe Sine Perver Valide Sultan Vakfı

İstanbul AT pazarı dolaylarında mektep, çeşme ve tatlı su vakfetmiştir (Duran, 1990: 391-427).

Melike Hatun Vakfı

Sultan Hatun olarak da anılan Melike Hatun, Ankara'da cami, medrese, çeşme ve mezarının da içinde yer aldığı bir vakıf bahçesi bulunmaktadır (Şahin, 1991: 77-78). Kendi adıyla anılan Melike Hatun mahallesine bir mescid ve medrese yaptırmıştır (Özdemir, 1998). 15. Yüzyıl'ın başlarında yapıldığı tahmin edilen Eynebey Subaşı Hamamı'na 17.000 Eşref Para vakfetmiştir (Erdoğan, 2004: 146-147).

Ziyade Hatun Vakfı

Ankara'da kurulan bu vakfa bahçe, dükkân ve mezra vakfetmiştir. Ayrıca Ahi Hasan Mescidinde Kuran-ı Kerim okunmasını istemiştir (Köse, 1998).

Asporça Hatun Vakfı

Orhan Gazi'nin eşlerinden biri olan Asporça Hatun, vakfın gelirleriyle her pazartesi ve Cuma günleri ruhlarına verilmesi için Kuran okutmuştur. Bunu için üç hafız tutmuştur. Ayrıca her yıl mevlit okutturma ve fakirlere yemek dağıtma şartı koşmuş. Vakfın geriye kalan gelirini ise evlatları arasında eşit bölünmesini istemiş (Öcalan vd., 2013: 23-30).

Münire Hanım Vakfı

Sahip olduğu bahçenin kiraya verilmesini, elde edilen gelir ile dergâhta miraciye* okunup şekerli süt dağıtılmasını istemiştir (Şahin ve Kaya, 2016: 42).

Salih Kızı Fatma ve Büyük Kızı Ayşe Hanım Vakfı

1827 tarihinde Kütahya'da kurulan vakıftır. Hezar Dinari Mescidinde mübarek gecelerde kandil yakılmasını, her yıl zeytinyağı satın alınıp mübarek gecelerde ve özellikle de Ramazan ayında Takyeciler Caminde kandil yakılmasını istemiştir (Zeyrek, 2007: 258).

Fahri Kızı Ümmühani Hatun Vakfı

Dükkân kirası ile Kara Hacı Mehmet Ağa'nın yaptırdığı medresenin iki kapısı için senelik 120'şer akçe para vermeyi vakfetmiştir (Zeyrek, 2007: 274).

Ayşe Binti İsmail Vakfı

Kendi çiftliğini vakfetmiştir. Elde edilen gelirin 1 akçesi ile Saray Köprüsünün tamiri yapılmış, geri kalanın ise her yıl vakfın ruhu için Hatm-i şerif tilavet edilmesini istemiştir (Özlü, 2006: 193-208).

Gülçiçek Hatun Vakfı

I. Murad'ın eşi, Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun, Bursa'da zaviye, türbe, evler, aşhane, bahçe, değirmen, mezra, köy vakfetmiştir. Zaviyeye gelen misafirlerin, yoksulların, düşkünlerin, ulemanın, öğrencilerin ve diğer ihtiyaç sahiplerinin yiyecek, giyecek ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir (Öcalan vd., 2013: 189-194).

* Hz. Muhammed'in göğze yükselişini konu alan edebi yapıtlardır.

Sitti Mükerrerme Şah Sultan Vakfı

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci eşi olan Sultan, Fatih'in ölümüyle birlikte Edirne'ye cami yaptırmıştır (Emecen, 1996: 230-231).

Bülbül Hatun Vakfı

II. Bayezid'in kadınlarından olan Bülbük Hatun, Amasya'da mescit, mektep ve çeşme yaptırmıştır (Uluçay, 1959: 108).

Aynışah Sultan Vakfı

II. Bayezid'in kızı olan Aynışah Sultan, Beşir Ağa medresesinde bir mektep yaptırmıştır (Uluçay: 1959: 119).

Ayşe Sultan Vakfı

II. Bayezid'in kızı olan Ayşe Sultan, Edirne'de cami, Gelibolu'da mescit ve mektep, İstanbul'da türbe vakfetmiştir. Aynı zamanda kendisi de bu türbeye defnedilmiştir (Uluçay, 1959: 119).

Gevherimülük Sultan Vakfı

II. Bayezid'in kızı olan Gevherimülük Sultan, Zal Mahmut Paşa Camii civarında bir mektep yaptırmıştır. Aynı zamanda kendisi de buraya defnedilmiştir (Uluçay, 1959: 120).

Şehzade Şah Sultan Vakfı

II. Bayezid'in kızı olan Şah Sultan Dimetoka'daki 4 köyü Edirne'de kendi adına yaptırdığı mescid ve Sibyan mektebine vakfetmiştir (Uluçay, 1959: 124).

Şah Sultan Vakfı

Kanuni'nin kız kardeşi, Yavuz Sultan Selim'in de eşidir. Eyüp'te bir cami, Mevlevi tekkesi, tekkeye ait Sibyan mektebi yaptırmıştır.*

Mihrimah Sultan Vakfı

Kanuni'nin kızı olan Mihrimah Sultan, Edirnekapı ve Üsküdar'da iki külliye yaptırmış ve vakfetmiştir Üsküdar sahilinde külliye cami, medrese, Sibyan mektebi, imaret, çeşme, suyollarını içinde barındırırken, Edirnekapı'daki külliye ise cami, medrese, şadırvan, Sibyan mektebi, hamam ve çarşıdan meydana gelen bir külliye'dir (Ak, 2006: 80-87).

Hürrem Sultan Vakfı

Kanuni'nin eşi, II. Selim'in annesi olan Hürrem Sultan, İstanbul Haseki'de Mimar Sinan'a külliye yaptırmıştır. Bu külliye içinde cami,

* Şah Sultan Camii (Eyupsultan.com)

medrese, Sibyan mektebi, hamam, kervansaray ve su tesislerinden oluşmaktadır. Ayrıca Kudüs'te cami, kervansaray, tekke, darüşşifa, kütüphane ve imareten oluşan bir külliye daha yaptırmıştır. Bu vakıfların ardından Kanuni, Hürrem Sultan adına Cisri Mustafa Paşa'da yer alan kervansaray ve camiden meydana gelen bir imaret yaptırmıştır. Bunu dışında Edirne'ye su getirtmiş ve birçok mahallede ve çeşmelerde suyun bağlanmasını gerçekleştirmiştir (Çevrimli, 2017; Singer, 2004).

Perestu Kadın Vakfı

Sultan Abdülmecid'in dördüncü kadın efendisi, II. Abdülhamit'in analığı, Asıl adı Rahime olan Perestu Kadın, Osmanlı'da Valide Sultan ünvanını alan ve taşıyan son hanımdır. İstanbul Mecidiyeköy'de bugünkü adıyla Mecidiyeköy Merkez cami olan Perestu Valide Sultan Cami, caminin yakınlarında Sibyan mektebi ve iki menzil inşa ettirmiştir ayrıca vakfa 11 dükkânını vakfetmiştir (İlhanlı, 2018).

SONUÇ

Hanım Sultanların kurduğu vakıflara ve vakfettiklerine baktığımızda toplumun hemen hemen her alanında müesseseler kurduklarına şahit olmaktadır. Eğitim alanında öğrencilere giyim kuşam, burs olanakları sağlanmıştır. Kurulan kütüphanelerle eğitim ve kültürel alanda destek verilmiştir. Vakıfların darüşşifaları ise hem tıp eğitiminde hem de hastane hizmetlerinde öncü olmuşlardır. Yoksul ve fakir kişilere ücretsiz sağlık hizmetleri sunulduğu gibi ilaç destekleri de verilmiştir. İmarethanelerde ise fakir ve yoksul alan kişilere yiyecek yardımı yapılmıştır. Kimsenin aç susuz kalmamasına gayret gösterilmiştir. Dul, yetim olanlara barınma desteği sağlandığı gibi evlenecek olan yoksullara çeyiz yardımı yapılmıştır.

Toplumda dini hizmetler vakıf, camiler ve mescitler aracılığıyla sağlanmıştır. Suyun sıkıntılı olduğu o dönemlerde her evde su olmamasından ötürü vakıfların hamamları adeta kurtarıcı olmuştur. Kurdukları hanlar, çarşılar, dükkânlar aracılığıyla buldukları bölgenin ticarî hayatını canlandırmışlar. Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, vakıfların sosyal bir politika aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığını görmek mümkündür. Günümüzde devlet tarafından sağlanan hizmetlerin önemli bir kısmı vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir. Hanım Sultan Vakıflarının bu noktada önemi yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2006). Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan. *Vakıflar Dergisi Özel Sayı*, 80-87.

Akarçeşme, İ. (2014). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır Hizmetleri ve Akarları)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Akyıldız, A. (2007). Sâliha Sultan. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (Cilt. 36, s. 45). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, A. (2008). Safiye Sultan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 35, s. 472-473). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyüz, A. vd., (2010), *Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.

Alaca, H. (2020). Gölarmarmara Halime Hatun Vakfı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19(3), 1373-1385.

Alpgüvenç, C. (2010). *Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Arslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 16(32), 553-554.

Arslantürk, H. A. (2012). *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*. İstanbul: Okur Kitaplığı.

Ataseven, G. & Erdoğan, A. (1990). *Tarihimizde Vakıf Kurulan Kadınlar, Hanım Sultan Vakfiyeleri*. İstanbul: Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.

Aydın, M. A. (1966). *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler. Sosyal Hayatta Kadın*. İstanbul: İslami Araştırmalar Vakfı.

Ayverdi, E. H. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt III: Yugoslavya*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2019). *Tarihimizde Bazı İlginç Vakıflar ve Vakfiyelerden Örnekler*. Erişim Adresi: <https://www.kastamonur.com/tarihimizde-bazi-iliginc-vakiflar-ve-vakfiyelerinden-ornekler/>, Erişim Tarihi: 28.11.2020.

Başol, S. & Çam, M. (2010). Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Kurulan Vakıflar. *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar -Değişim ve Güçlenme- Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi 13-16 Ekim 2009*. (s. 196-205). İzmir.

Bayraktar, N. (1963). *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 12(3), 105-116.

Bayram, S. (1990). Türk İslam Kültür ve Medeniyeti. *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Defteri (BOA). İ-DH, nr. 138/7116. Erişim Adresi:

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/>

[osmanli-arsivi-yayinlar/](#)

[BA%C5%9EBAKANLIK%20OSMANLI%20AR%C5%9E%C4%B0V%20REHBER%C4%B0.pdf](#) Erişim Tarihi:29.11.2020.

Cunbur, M. (2006). ÜmmüGülsüm Hatun Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi* 5, 207-212.

Cunbur, M. (1966). Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler. *Türk Kadını* 1(3-4), 10-11.

Çayırdağ, M. (1980). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi. *Bellekten XLIV*, 271-278.

Çevrimli, N. (2017). Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs Vakfiyesi Örneğinde Bir Vakfiye Analizi. *Diyanet-Sen Dergisi* 5, 96-112.

Çolak, İ. (2019). Osmanlı'da İlginç Vakıflar. *Zafer Bilim Araştırma Kültür Sanat Dergisi* 515, 48-52.

Demircan, Y. (Özirmek). (1992). *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakfiyeleri* 72. Kayseri: Kayseri Vakıflar Bölge Yayınları.

Denkhalbant, A. (2009). Seyyid Battal Gazi Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 37, s. 51-54). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Deveci, A. (2003). Seyyid Battal Gazi Külliyesi. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 5, 103-120.

Sayfa | 1310

Duran, T. (Ed.) (1990). *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyeleri*. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.

Durukan, A. (2019). Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar. Vakıf Kuran Kadınlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018, Ankara.

Emecen, F. (1996). Gülbahar Hatun. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (Cilt. 14, s. 230-231). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eraşar, O. (2013). Kadın Hanı. *Konya Ansiklopedisi*. (Cilt. 5, Sayı. 9). Konya: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Erdmann, K. (1961). *Das anatolische Karawansaray des 13. Jahrhunderts, I*. Berlin: Verlag Gebr.

Erdoğan, A. (2004). *Unutulan Şehir Ankara*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (2007). *XV.ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. 2. Bs. İstanbul: İşaret Yayınları.

Günay, H. M. (2001). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*. İstanbul: Şule Yayınları.

Hoca Sadeddin, Tacüt-tevarih, İstanbul 1279, I, 21.

- İlhanlı, E. (2018). *Sineperver Ayşe Valide Sultan, Nakşidil Valide Sultan ve Perestu Valide Sultan Vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kala, E. S. (2019). *Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kamadan, Y. S. (2018). *Selçuklu ve Osmanlı'da Vakıf Kuran Kadınlar Konuşuldu*. Erişim Adresi: <http://www.dunyabizim.com/m/etkinlik/selcuklu-ve-osmanlida-vakif-kuran-kadinlar-konusuldu-h28988.html>, Erişim tarihi:23.11.2020.
- Karademir, A. (2018). Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları / Kethuda of The Imperial Harem Canfeda Khatun's Wealth and Waqfs. *Vakıflar Dergisi* 50, 85-116.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Köse, İ. (1998). *Ankara Evkaf Defteri (1571)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Müftüoğlu, M. F. (Ed.) (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları 48.
- Müslim, Vasiyyet 14.
- Okçuoğlu, T. (1994). Gülfem Hatun Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. III. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Okçuoğlu, T. (1994). Gülfem Hatun Medresesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt. VIII, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- Öcalan, H. B., Sevim, S. & Yavaş, D. (2013). *Bursa Vakfiyeleri-1*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yay.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, T. (2006). Hayatını Vakfeden Bir Saraylı GÜLFEM HATUN. *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara: VGM Yayınları.
- Özdemir, R. (1998). *XIX. Yüzyılın Yarisında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, H. (1998). Eyüp Sultan'da Bir Hanım Sultan. Eyüp Sempozyumu, Mayıs 1998. (s. 210-215) İstanbul.
- Özlü, Z. (2006). Göynük Kent Merkezinde Bulunan Vakıflar ve Vakıf Görevlileri. *Ekev Akademi Dergisi* 26, 193-208.
- Rahman, A. (2017). Rumeli'de Kadınların Kurdukları Para Vakıflarının Eğitimdeki Rolü. *Adam Akademi* 7(2), 239-256.

Sabırlı, T. (2012). Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı. (Yüksek Lisans Tezi). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*. 317773.

Sakaoğlu, N. (2012). *Süleyman, Hürrem ve Diğerleri: Bir Dönemin Gerçek Hikâyesi*. İstanbul: NTV Tarih Basımevi.

Sağırılı, A. & Açık, A. (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları Vakfiyeleri 1. Cilt*, Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Singer, A. (2004). *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaret*. (Çev.). Dilek Şendil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şah Sultan Camii. Erişim Adresi: <http://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/sah-sultan-camii/946>, Erişim tarihi: 29.11.2020.

Şahin, K. (1991). Ankara'da Melike Hatun Vakıfları, VD, XXII.

Şahin, M. ve Kaya, N. (2016). Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 6(12), 36-65.

Şensoy, F. (2018). *İstanbul'un 100 Hayırsever Hanımefendisi*. İstanbul'un Yüzleri Serisi 87, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Taylan, N. (2015). *Valide Mahpeker Kösem Sultan ve Dönemi*. İstanbul: Ekim Yayınları.

Terzi, A. (2018). *Bezmialem Valide Sultan*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Tuncay, A. (1984). *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları.

Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Turgut, D. (2015). *Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Uğur, M. F. (1939). Gömeçhane. *Konya Dergisi*, 566-570.

Uluçay, M. Ç. (1985). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uluçay, M.Ç. (1959). Bayazıt II.'in Ailesi. *Tarih Dergisi* X, 108-138.

Yaramış, A. (2004). III. Ahmed'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı ve Üsküdar'daki Vakfiyesi. *II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul.

Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 42, s. 479-486). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yediyıldız, B. (2003). *Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Basımevi.

Yücel, E. (1971). *Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar*. Hayat Mecmuası 7(1), 44-49.

Zeyrek, Ö. S. (2007). Kadın Vakıfları: Kütahya Örneği (1789 – 1923). (Yüksek Lisans Tezi). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*. 215228.

Zeyrek, S. (2007). VGMA, Dftr. No: 609, sy. 36, sr. 48.

Zeyrek, S. (2007). Cevdet Dadaş, Atilla Batur, İsmail Yücedağ. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları 2(3)*, 258-274.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Sosyal duygularımızı, amaçlarımızı harekete geçiren aynı zamanda yardımlaşma, sevgi ve şefkat hislerinin artmasına sebebiyet veren vakıflar hem hukuki hem de sosyal kuruluşlardır. Bu sebeple sosyal değişim, gelişme ve birlik oluşturmada vakıfların önemi oldukça büyüktür. Geçmişe baktığımızda birçok alanda vakıfların kurulduğunu görebiliriz. Kurulan bu vakıflar sayesinde şehir merkezlerinde birçok gelişmeler yaşanmıştır. Kurulan han, hamam, çarşı gibi yapılar sonucunda ticaretin gelişmesi daha da artmıştır. Sağlık, eğitim konularında vakıfların yaptığı katkılara ve hayır işlerine ek olarak suyu, çeşme, imarethane vb. yapı onarım gibi hususlarda vakıfların gelir kaynaklarını kullanması tamamen kamu yararını gözettiğini gözler önüne sermektedir. Toplumun her kesiminden fakir, ihtiyaç sahibi kişilere, yoksul öğrencilere, fakir hastalara gerekli yardım elleri uzatılmıştır. Vakıf müesseseleri oldukça aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bu sebeple Selçuklular ve Osmanlı Dönemini incelediğimizde birçok vakfın kurulduğunu görebiliriz. Bu kurulan vakıflar toplumun yaşadığı her konuda sorun ve mağduriyetleri gidermeyi amaç edindiği gibi yardımlaşma ve dayanışma duygularının da pekişmesine olanak sağlamıştır. Vakıf hizmetleri gerçekleştirilirken hiçbir şekilde din, dil, mezhep, ırk ayrımı yapılmamıştır ve ihtiyaç sahibi herkesin hizmetlerden yararlanması sağlanmıştır. Tarihte hem Selçuklularda hem de Osmanlıda bu vakıf hayırlarına kadınlar da destek sağlamıştır. Dolayısıyla kadınlar tarafından kurulan birçok vakıf görmek mümkündür. Selçuklularda kadınların kurduğu vakıf ve vakıf eserlerine baktığımızda vakfiyelerin ve eserlerin Anadolu'nun gelişmesine olanak sağladığını söyleyebiliriz. Osmanlı da ise Sultan Hanımların, padişah annelerinin ve kızlarının vakıflar kurduğunu ve bu vakıflar sayesinde birçok eseri günümüze kadar ulaştırabildiklerini görmekteyiz. Bu çalışmada amaç hem Selçuklularda hem de Osmanlı İmparatorluğunda kadınların kurduğu vakıfların neler olduğunu ve bu vakıflar sayesinde ne gibi eserler vakfettiklerini ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple bu çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Selçuklularda ve Osmanlıda kadınların kurduğu vakıflar tek tek incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda birçok alanda kadınlar tarafından vakıfların kurulduğunu ifade edebiliriz. Eğitim alanında ihtiyaç sahibi öğrencilere burs, giyim yardımı yapılırken eğitim alanında eğitime destek vermek adına kütüphaneler kurulmuştur. Yoksullara ücretsiz sağlık hizmetleri sunulmuştur ve yine vakıf darüşşifalarında ilaç yardımı yapılmıştır. Yoksul kişilerin imarethanelerde yemek yemeleri sağlanmıştır. Dul ve yetim kalanlara barınma, yemek yardımları yapılmıştır. Evlilik hazırlığı yapan genç kızlara çeyiz yardım desteği sunulmuştur.

Sebillerde buzlu su, şerbet dağıtımları yapılmıştır. Yol, kaldırım, köprü yapımı yine vakfın gelirlerinden sağlanmıştır. Ayrıca toplumda dini hizmetler yine vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır. Bu noktada cami, medrese, mescitler kurularak dini eğitime de önem verilmiştir. Böylece toplumda kaliteli yaşamın sağlanması için gayret gösterilmiştir. Selçuklularda kurulan vakıfların bazılarını örnekler verecek olursak; I. Alâeddin Keykubat'ın annesi olan Ümmühan Hatun tarafından kurulan vakıf örnek gösterilebilir. Seyyid Battal Gazi Külliyesini yaptırmıştır. Bir diğeri 1228 yılında Sivas Divriği'de Ahmed Şah'ın eşi olan Melike Turan Melek Hatun tarafından kurulan Divriği Turan Melek Vakfıdır. Bu vakıf aracılığıyla Melek Hatun, Melike Turan Melek Darüşşifasını yaptırmıştır ve böylece Kuran-ı Kerim okunup tasavvuf müzik icrası yapılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından kurulan Mahalle Fakirlerini Gözetme Vakfına baktığımızda vakıf sayesinde fakir ve zor durumda olanların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Osmanlılarda kurulan vakıfların bazılarını örnekler verecek olursak; IV. Murad döneminde Melek Ahmet Paşa'nın kız Fatma Hanım'ın kurduğu Öğrencilere Piknik Vakfıdır. Bu vakıf sayesinde öğrencileri yılda iki kez pikniğe götürülmüştür. Bir diğeri vakıf 1612 yılında Fatma Hatun tarafından kurulan Yetimlere Eğitim Vakfıdır. Bu vakıf Mektepte okuyan yetim çocukların masraflarını karşılamak ve ayrıca mektebe odun almak amacıyla kurulmuştur. Zeyni Hatun tarafından kurulan Öğrencilere Bayramlık Elbise Vakfına baktığımızda öğrencilere elbise almak için kurulduğunu ayrıca vakfın bir diğeri amacının da dul ve fakir hanımlara yardım etmek olduğunu görebiliriz. Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan tarafından kurulan Öğretmenlere İkramiye Vakfı ise her sene Ramazan bayramı öncesinde her öğretmene birer maaş ikramiye vermeyi amaç edinmiştir. Hürrem Sultan'ın gelini Nurbanu Sultan tarafından kurulan Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı ise Valide Sultan Külliyesini vakfetmiştir. Buna ilaveten Vakıf sayesinde birçok fakire yemek yardımı yapılmış ve karını doyurulmuştur. Valide sultan külliyesinde yer alan medresede eğitim gören öğrencilere eğitim alanında burs yardımı yapılmıştır. İsmihan Sultan tarafından kurulan İsmihan Sultan Vakfı da Fakir kızların düğün masraflarını karşılamak amacıyla para ve eşya yardımı yapan vakıf olma özelliğindedir. Osmanlı devletinde en çok vakıf kuran valide sultan Bezmi Alem Valide Sultan birçok alanda vakıf hizmetlerinde bulunmuştur. Hayatı boyunca kendini vakfa adayan Valide Sultan fakirlerin ve hasta kişilerin tedavi olmaları için Gureba-i Müslimin Hastanesini yaptırarak sağlık alanında önemli adımların atılmasına olanak sağlamıştır. Çünkü bu hastane İlk vakıf özelliği gösteren bir sağlık kuruluşu özelliğine sahiptir. Kadınlar tarafından kurulan bu vakıflar ve sundukları hizmetler bize gösteriyor ki hem Selçuklularda hem de Osmanlı devletinde kadınlar yaşadıkları toplumun ihtiyaçlarını önemsemiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır. Böylece sosyal hayatta yardımlaşma ve dayanışmanın öncüleri olmuşlardır. Kadınların kurduğu bu vakıflar ve eserleri yaşadıkları dönemde toplumun medeniyetleşmesine olanak sağladığını gösterdiği gibi aynı zamanda da kadınların sosyal hayatta güçlü bir şekilde yer aldığını bizlere kanıtlamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT: Foundations that stimulate our social feelings and goals and at the same time increase feelings of cooperation, love and compassion, are both legal and social organizations. For this reason, foundations are very important in social change, development and unity. Historically, we can see foundations were established in many areas. Thanks to these foundations, many developments have occurred in city centers. As a result of the established structures such as inns, baths and bazaars, the development of trade has increased. In addition to the contributions made by the foundations in health and education issues and charity works, waterways, fountains, almshouse and so on. The foundations' use of their income sources in matters such as construction and repair reveals that they fully consider the public interest. Necessary helping hands have been extended to the poor, needy people, poor students and poor patients from all segments of the society. Foundation institutions were used very actively. So when we examine the Seljuk and Ottoman Period, we can see many foundations were established. These foundations, which were established, aimed at solving the problems and grievances of the society in all matters, and also enabled the feelings of solidarity and solidarity to be reinforced. While providing foundation services, there is no discrimination of religion, language, sect or race, and everyone in need has been provided with the services. In the history, women also supported these charities of the foundation both in the Seljuks and in the Ottoman Empire. Therefore, it is possible to see many foundations established by women. When we look at the foundation and foundation works established by women in the Seljuks, we can say the foundation and works enabled the development of Anatolia. In the Ottoman Empire, we see Sultan Hanıms, sultan's mothers and daughters established foundations and thanks to these foundations, many works have survived to now. The aim of this study is to reveal what the foundations established by women in both the Seljuks and the Ottoman Empire were and what kind of works they donated thanks to these foundations. For this reason, a literature review has been carried out in this study. The foundations established by women in the Seljuks and the Ottomans have been studied one by one. In line with the findings obtained from the research, we can say that foundations have been established by women in many fields. Libraries were established to support education in the field of education, while providing scholarships and clothing aid to students in need in the field of education. Free healthcare services were provided to the poor, and medicine assistance was also provided in foundation hospitals. Poor people were provided to eat in almshouses. Also accommodation and food aid was provided to widows and orphans. Dowry aid was provided to young girls who were preparing for marriage. Ice water and sherbet were distributed in the dispensers. The construction of roads, sidewalks and bridges was also provided by the income of the foundation. In addition, religious services in the society were also provided through foundations. At this point, importance was given to religious education by establishing mosques, madrasahs and masjids. Thus, efforts have been made to ensure quality life in the society. If we give examples to some of the

foundations established in the Seljuks; The foundation founded by Melike Turan Melek Hatun., can be cited as an example. Through this foundation, Hatun had the Turan Melek Hospital built and thus the Quran was recited and Sufi music was performed. When we look at the Neighborhood Watch for the Poor Foundation founded by Ümmühan Hatun, the needs of the poor and those in difficult situations were tried to be met thanks to the foundation. If we give examples of some of the foundations established in the Ottomans; It is the Students Picnic Foundation founded by Fatma Hatun during the fourth Murad period. Thanks to it, its students were taken to a picnic twice a year. Another foundation is the Orphans Education Foundation, which was founded in 1612 by Fatma Hatun. This foundation was established to cover the expenses of orphans studying at the school and also to buy wood for the school. Festive Dress Foundation for Students, founded by Zeyni Hatun, was established to buy clothes for students, and to help widows and poor women. These foundations established by women and the services they provide show us that both in the Seljuks and in the Ottoman state, women care about the needs of the society they live in and tried to find solutions. Thus, they became the pioneers of cooperation and solidarity in social life. These foundations established by women and their works show that they enabled the civilization of the society during their lifetime and at the same time prove to us that women have a strong place in social life.